

ÖLTÖZKÖDÉS ÉS TUDOMÁNY(1984/2—3)

EGYSÉG ÉS EGYÉNISÉG

(Líceumi tanulók egyenruha-viselete)

Sok családban figyelhetnek fel a szülők a serdülők szóhasználatára: „cuccai”, „szerelése”, „vagány holmijai” vannak, és ha liceumi tanuló: egyszerűen „egyenruhája”. A szóhasználat csak rögzíti a viszonyulást, az öltözködési gyakorlat kimunkálta különbségeket. Látszólag: a két ruházat két külön világ. Mint ahogy ezek a „problémás” fiatalok is két külön „divatéletet” élnek: „nem tudnak öltözni”, „nincs egyéniségük, egyformák”, „slamposak, nincs érzékük az eleganciához”; de ugyanakkor „kihívóan szépek és csinosak”, „ízlésesen találják magukat”, „irigyléreméltóan divatosak és jólöltözöttek”.

Amit a felnőttek értékítélete így megfogalmaz, az ebben az esetben is látszat. Éppen erről a látszat mögötti valóságról szeretnék szólni: arról, hogy soha ennyire egységes nem volt az ifjúság (tizen— és huszonevesek) öltözete, mint a XX. század utolsó harmadának eddig eltelt éveiben. Természetesen ez az egység egyben más öltözködési formáktól (és korosztályoktól) való különbözőség is. A különbözőség itt azt jelenti, hogy lehetnek azonos ruhadarabjai a negyven— és a tizenévesnek (például farmer), de a ruhadarabok azonossága már alig jelent valamit. Ettől még távolról sem jön létre egység és azonosság. Mert a ruhadarabok, a kiegészítő viseletdarabok (táska, övek, ékszerek), a hajviselet, a smink sosem önmagukban — hanem megkomponált egységükben (modelljeikben) és a más kompozíciós egységektől való különbözőségükben vizsgálандók, így kapják meg jelentésüket. A ruhaviselés alapfunkciója pedig a védelem és a leplezés mellett az, hogy társadalmilag értelmezhető jelentésekkel rendelkezik. Nem mindegy, hogy mikor, ki, mit, hogyan visel — mert minősít, jeleket vesz át, értelmez s gyárt önmaga is, végül pedig beilleszkedik egy jelrendszerbe. Ez a folyamat — a jeltermelés társadalmilag alapvetően meghatározott. Minden réteget, csoportot egy jelhasználati gyakorlat — és jelkészlet — jellemez; enélkül nem fogalmazhatnánk meg önmagunkat.

A ruhavisélet: az egyéniség, az identitás megfogalmazása. Egyrészt kényszerűségek elrejtése, de mégis megléte; másrészt az elképzelt, a minták követése, kidolgozása jellemzi, azaz: a még és a már. Az egyén döntéshelyzetben van (érdekes szélsősége ennek a lányok óras ácsorgása a szekrény és tükör előtt): már átveszi—e azt (átveheti—e azt), amit legújabbnak, divatosnak, érdekesnek tud; vagy még nem. S ugyanígy: már különbözni kíván—e azoktól, akik hozzá hasonlóan öltözködnek (és gondolkoznak, élnek), vagy még nem. Akikkel kisebb vagy nagyobb közösségekben együtt él, azokhoz viszonyulni kell, s azok is megkövetelik a viszonyulást — és a viszonyulás egyensúlyhelyzete az egyéniség; ennek megfogalmazási módja lehet a ruhavisélet. A jelenségnek jól körülírható társadalmi okai vannak. A második világháború után korosztályok szerinti társadalmi átrétegződést lehetett megfigyelni. Megnőtt azoknak a száma, akik a serdülőkorban nem állnak munkába, nem alapítanak gyorsan családot, hanem középfokú, felsőfokú iskolákba járnak.

Az „ifjúsági állapot”

jellemző rájuk: életformájuk kötetlenebb, függetlenebb, művelődés— és szórakozáscentrikusabb, mint a dolgozóké. Mivel értelmiségi—képzésben vesznek részt, előbb—utóbb céltételezési és identitás—kérdésekkel kezdenek foglalkozni. Kritikai hajlamaik megnyilatkozásaképpen a felnőtt társadalom számos vonását bírálják, életmódját, értékeit megkérdőjelelik. A létező kemény hierarchiát, a státust, a versengést, az előnyöket, a társadalmi kényszereket felfedezve, szeretnék ezeket — legalábbis saját rétegükben — megszüntetni. A nyílt, szabad megnyilvánulásnak, a teljes emberi egyéniség kibontakozásának—érvényesítésének a hívei. Alapvető tevékenységük a gépi, ipari társadalom tereinek—közégeinek, tárgyainak az átformálása — a tárgyak „megszelídítése”, a kreatív cselekvés. Tevékenységük eredménye az a forradalminak mondható változás, amely például az ifjúság zenéjét (beat, rock stb.) és az ifjúsági ruhaviseletet jellemzi.

Mondhatnánk úgy is: a ruhaviseleti gyakorlat különbözteti meg első látásra más korosztályoktól a fiatalokat; az önmaguk megfogalmazásának nyílt, következetes, a jeleket olvasni tudó számára világos, pontos formája. (Jusson eszünkbe a nagy ütközőpont: a hajviselet!) Az eltelt évek—évtizedek során rengeteg olyan elem, ruhatípus, szín, kiegészítő kellek került be a ruhaviseleti gyakorlatba, amely elemként is egyedi volt, csak a korosztályra jellemző, s amelyből a ruhaviselet építkezhetett. Az általánosabb, hosszabb ideig kitartók között van a farmer, a hosszú haj, szakáll, a trikó, a sportcipő, az úgynevezett katonaruhák stb. Vannak tartós vagy gyorsan eltűnő, majd újra felbukkanó elemek. A rendszeriség alaptényezője az, hogy meghatározó jelentőségű, milyen környezetben épül ki a rendszer — ebben az esetben is a felnőtt divat tendenciái és diktáló hajlamai meghatározták az elemek sorsát.

Az általános elvek, amelyeket a ruhaviseleti gyakorlat megfogalmaz, fontosabbak, mint a felhasznált elemek. Az egyik legfontosabb, az ifjúsági ruhaviseletet meghatározó elv: a szembenállás. Ha a felnőtt divatot a nemek kihangsúlyozása jellemezte, az ifjúságit az uniszex. Ha az egzotikus — akkor ez általános, mindennapi; ha az modern — akkor ez régies, paraszti; ha az gyári, gépi — akkor ez a „csináld magad” kézműves termék. Ez utóbbi kiterjeszhető az öltözetet tültra, az ifjúság tárgyvilágának egészére, ugyanis ha a gépi, gyári termékeket egyszerűen lehetetlenség kiküszöbölni, akkor át kell alakítani a ruhától a szobabelsőség lehetőleg mindent.

Ez az átformálás már kreatív tevékenységet feltételez; s ez az öltözethez való kreatív, „megállapodottságot”, „merevséget” elvető viszonyulás egy másik fontos általános elv. Különösen azután kezdte irányítani a gyakorlatot ez az elv, miután az ipar ráállt az „ifjúsági divat” termékeinek gyártására — és az ifjúsági divat „tervezésére” is! Öntapadós képek, feliratok, nevek, betűk, számok berajzolása, bevarrása a ruhadarabokba — ez a legáltalánosabb. Annyira, hogy már az ellenreakció is megszületett: sokakat már e feliratok kerülése és például még a farmer—márkajelzéseknek a letépése is jellemez.

De a kreativitás érvényrejutásához egy alapvető ellátottság és a kreativitás azelőtti kifejlesztése, a kreatív hajlamok felszabadítása is szükséges. Ellenkező esetben a fiataloknál is — akárcsak más korosztályoknál — egyszerű fogyasztásról, minimális divatkövetésről lehet csak szó.

Az ifjúság divatkövetési gyakorlata tehát egységesnek mondható. Eszerint a megfogalmazódott megállapítások érvényesek kell hogy legyenek — kérdés az, hogy milyen mértékben — egy sajátos területre: az

iskolai egyenruha

viselésére is. Az ifjúságnak ugyanis éppen az az egyik alapvonása, hogy a teljes emberi egyéniség kibontakoztatására — és nem partikularitásokba való belesüppedésre törekszik. Mindaz a „harc”, amely a líceumokban nevelők és tanulók között zajlik a szabályzat szerinti egyenruhaviselés körül, nem esetleges indulatok eredménye. Az egész nevelői tevékenység egyik fő célja (felszabadítani a tanulóknál a kreatív hajlamokat) is visszahat az egyenruhaviselésre.

Az egyenruhaviselés gyakorlata nem szakítható ki az általános ifjúsági ruhaviselési gyakorlatból — akárcsak máshol, más öltözetben, az ifjúság a líceumban is egyéniségét, egységét fogalmazza meg. Ezt a kijelentést arra a vizsgálatra alapoztam, amelyet egy kisváros elméleti és egyik ipari líceumában végeztem, s amely meggyőzött az egyenruhaviselés egyformaságában megnyilvánuló sokféleségről is.

Az egyenruhának (líceumi tanulók egyenruhája: lányok: kék kötényruha, a ruha anyagából készült keskeny övvel, világoskék ing, harisnya, hajszalag; fiúk: sötétkék kiskabát és nadrág, világoskék ing, kék nyakkendő; az egyenruhát nagy mennyiségben árusítják a készruhaüzletek; viszonylag olcsó) van gyakorlati funkciója is: kíméli a más ruhát. De fontosabb a testületi hovatartozás, a „tanulói státus” jelzése: hogy aki viseli, az egy testület, egy közösség tagja. A külvilág felé az egyenruha elszemélytelenít, beolvaszt a más, ugyanolyan egyenruhát viselő egyének tömegébe, de ugyanakkor azt is jelzi, hogy az intézményt jellemző értékek, célok vonatkoznak az egyenruha viselőjére is.

A tanuló számára az iskola és az ezzel kapcsolatos problémák jelképe az egyenruha; „komor és szigorú,” figyelmeztető szerepe lehet; a tőle való végleges megválás a tanulóévek végét jelenti.

Kialakul a viselők érzelmi viszonya az egyenruhához: elfogadják, eltúrik, közömbösek, lázadnak ellene. Ahogy egy 15 éves diáklány (ipari líceum) naívan és őszintén megfogalmazta: „Ha tőlem függne az egész, egy virágszálat tűznék minden diáklány hajába hajpánt helyett, és lehet, hogy sokkal boldogabban és vidámabban jelennék meg az iskolában.” Egy másik szélsőséges vélemény (15 éves, ipari líceum): „Saját egyenruhámon eddig egyelőre semmiféle módosítást nem végeztem. Habár nincs kizárva, hogy a tavaszra lerövidítem, de nem biztos, mert a mini már megy is ki divatból. Mászt nem is fogok módosítani, nem fogom lekarcsúsítani, és nem fogom a zsebét felül összevarrni és oldalt a varrást kibontani, és így használni, mert minden kipotyog belőle, de ez is divat manapság”.

A líceumi tanulók tehát viselik az egyenruhát. De ez már nem az a ruhadarab, mint amelyiket az üzletben felpróbáltak és megvettek, hanem egy átalakított, az egyéniségre formált. Különösen a lányok ruhája alakul „kényelmessé”, „divatossá”, úgy, hogy kiemelje az előnyös formákat, az előnytelen pedig elrejtse. Az átalakításon értendő az is, hogy milyen nem egyenruhadarabban viselik együtt az egyenruhát: más ingfajták, nyakkendők, ékszerek, nadrágok lányokon és nem egyenruhanadrágok fiúkon stb.

Az átalakítás teremti meg a sokféleséget az egyenruhaviselésnek egyes osztályokban, iskolákban (így iskolák között) megvalósuló egyedi és általános jegyeiben; ez pedig létrehozza a felismerhető elkülönülést. A jelekből a beavatott első pillanatban láthatja, hogy az, aki az egyenruhát viseli, IX—es vagy XII—es, városi vagy falusi (ezen nem tényleges lakhelyet, inkább gondolkodás—, normakövetési módot kell érteni), melyik együttes rajongója, melyik sportot, klubot szereti, esetleg udvarol — vagy udvarolnak—e neki — komolyan stb. De ezeken kívül is a közösségben élő számos olyan jelet ismerhet, amelyet nem lehet általá-

nosítani, hiszen születése, léte csak egy bizonyos közösségre, a közösség létének egy időszakra utal. Az ilyen jelek ismerete teheti esetleg a tanulók között élő pedagógust — és a megfelelően fogékony szülőket — is a belső jelenségek, folyamatok, az ifjúsági közössége életének jó ismerőivé. Ez pedig pedagógiai — de más szempontokból is — nagyon fontos. Nemcsak az állandó ruhaviseleti gyakorlat ismerete, hanem a pillanatnyi ruhahasználati forma felismerése, az összefüggések meglátása is az állandó, őszinte kapcsolattartás feltétele. Mikor társul pozitív kiemelkedni vágyással — s mikor hátrányos a „lazaság”, „léha viselet”, a „rendetlenség”? Az általam vizsgált közösségekben az egyenruhához való viszonyulás,

az egyenruhaviselés három fő formája

különböztethető meg. Ezeken belül pedig az árnyalatokat is — a lehetőségek szerint — érzékeltetni próbálok.

1. „Az egyenruha kell” viszonyulás kevés tanulónál tűnik fel. Az az érzésem, hogy aki így vélekedett, az nem biztos, hogy a saját egyéni véleményét mondta. Hanem: kiemelt egy—egy olyan tételt, amelyet a felnőttek hangsúlyoznak, és azt a saját, esetleges kisebbségi érzése, „versenyképtelensége” eltakarására használja.

„Ha a vásárolt egyenruha nem szűk és nem tapad hozzám, én nem vagyok ellene. Legszívesebben nem veszek rá se pulóvert, se szettert. Azért szeretem így, mert ha nem volna egyenruha, akkor mindig új meg új ruhák, pulóverek tervezésében kellene főjőn az ember feje. Már annak, aki változatosan szeret öltözködni. (17 éves, e. l.) „Nem módosítottam az egyenruhán. Szerintem nagyon jó megoldás az egyenruha, senki sem érzi magát ‘kisebnek’ a ruhája miatt.” (16 éves lány, i. l.) „Az egyenruhámon nem változtattam és nem is szeretnék, mert az iskolába egyszerűen, tisztán szeretek járni, nem szeretek társaimtól különbözni, hisz az iskola szerintem nem divatbemutató.” (16 éves lány, e. l.)

A véleményekben vannak „félrecsengő”, megkérdőjelezhető kijelentések. Az iskola elvben valóban nem divatbemutató — bár a gyakorlatban lányosztályokban, felső tagozaton ez mégis megtörténhet. Ami a „kisebbet” illeti: a tanulóközösségeknek elég alkalmuk (például gyakorlati oktatás) van úgy öltözködni, hogy ez a „kisebb” vagy „nagyobb” kitűnjön.

Az első idézet gyakorlatias viseletnek tartja az egyenruhát — csak éppen maga a gyakorlat azt mutatja, hogy télen, a hideg termekben pulóverekből és szetterekből van divatbemutató. Aki versenyezni akar és változatosan szeret öltözködni, az teheti.

Van olyan eset, amikor (főleg kezdő és végzős évfolyamoknál) valóban kell az egyenruha, mert az új, a nagyobb presztízsértékű iskolához való tartozást — vagy az érettségit követő bizonytalanság előtt a még meglévő biztonságot jelenti. „Nyolcadikos koromban nem szerettem az egyenruhát, inkább tréningben jártam suliba, a kabátomat még felvettem alibinek. Így állandóan konfliktusban voltam a tanárokkal. Most már reggel reflexszerűen veszem fel.” (15 éves fiú, e. l.)

És végül egy kijelentés, amelynek sajátossága az, hogy a 17 éves fiú (e. l.) irigylendő magabiztossággal fogalmazza meg: „Nincsenek egyenruhaviselési problémáim, mert jól érzem magam benne, mert jól is áll rajtam.” Lány bizonyára nem kockáztana meg ilyen kijelentést akkor sem, ha igaznak bizonyulna.

2. A tanulók nagy többségére a „különben nem érdekel” viszonyulás jellemző. Ide tartoznak azok, akiknek a szűkös anyagi lehetőségek miatt nincs mivel variálniuk az egyenru-

haviselet — vagy legalábbis nem tartják ezt fontosnak. Vagy olyanok, kevesen, akik az önmegfogalmazásnak, a kiemelkedésnek más útjait járják, s a ruházkodás nyújtotta lehetőségekről lemondanak. „Semmilyen módosítást nem végeztem. Ha egyenruha, nem érdekes hülyéskedni, divatosítani.” (16 éves lány, i. l.) „Az egyenruhából bevettem, mert bő volt. Különben nem érdekel.” (16 éves lány, e. l.)

Szintén a belenyugvást fogalmazza meg — furcsa módon egy tizenkettedikes, 18 éves lány (i. l.): „Nem módosítottam. Ugyanolyan pocsék, mint amikor megvettem.” Az is furcsa, hogy egy másik tizenkettedikes lány (18 éves, i. l.) ilyen közömbös legyen az egyenruha iránt: „Az egyenruhámon nem végeztem semmiféle módosítást, sőt, az év elejétől nincs zseb rajta, és mindig elfelejtem, hogy varrjak rá.”

Ezen a viszonyuláson belül kell szólnom azokról, akik „normaelismerőknek” nevezhetők. Egyenruháról való gondoskodásukra a szülői, tanári vélemény feltétlen elismerése és ismétlése jellemző. „Az iskolás ruháimon nem csináltam semmiféle módosítást, mert szüleim haragszhatnak is érte, és nem is szabad a suliban.” (16 éves lány, e. l.)

3. A harmadik viszonyulást forma a legkomplexebb. Pontosabban egy 16 éves lány (e. l.) véleményét idézve mondhatnánk el a lényegét: „Az iskolában szeretek sportosan, divatosan, de mégis egyszerűen, nem kihívóan öltözködni.” Nagyon „dialektikus” megragadása ez mindannak, amire figyelnie kell egy, az iskolában is, egyenruhában is a saját egyéniségét kifejezni akaró (s a divatnak is hódoló) személynek. Összebékíthetetlen követelmény lenne ez? Az adatok ismeretében azt mondhatom, hogy nem. Vegyük sorra.

A sportos viselet: nadrágok, tréningfelsők, sportcipők. A „praktikus” vélemények: „Nadrágot szoktam hordani, mert kényelmesebb így, jobban lehet mozogni benne, és a harisnyáimra különben sem tudok vigyázni, úgyhogy 1 nap = 1 harisnya (az iskolában).” (18 éves lány, e. l.)

Szellemben a sportos viselettel rokonítható a „lezser” is: „Az egyenruhámon különösebb változtatás nincs, csupán enyhén le van szűkítve, és nem hordom az övét — így a viselet sokkal lezserebb és a testi fogyatékoságokat is takarja.” (lány, 18 éves, e. l.)

Az átalakítási, viselkedési formák között vannak a kimondottan újítónak, merésznek tűnők is: „Megvettem az egyenruhát, felhajtottam, beszűkítettem egy barátinnal, s a zsebeit megfordítottam, hogy kényelmesebben tarthassam benne a kezem. Igaz, így minden (pénz, zsebkendő stb.) kiesik belőle, de nem számít.”

Vagy az egyenruhához viselt cuccok: „Jelvényt viselek, s közben a nyakamban ilyen — olyan lelógók.” (16 éves fiú, e. l.) Amikor divatos öltözködésről beszélnek a tanulók, általában az ilyen viseletet értik ezalatt. Pedig szélesebb körű jelentése is van: az egyenruha „alkatrészei” közül egyeseket, melyeket (karszám, hajszalag, egyening, egyennadrág stb.) nem viselnek, helyettesítenek egyenruhán kívüli ruhadarabbal. Ez a viszonyulás „hagyományos” és alapvető: a norma értelmezését és bizonyos mértékben a vele való szembenállást fogalmazzák meg. „Még és már helyzetek”: még egyenviselet — de már eléggé más is. Ezek a legerősebb tendenciák, legkövetkezetesebben ezeknek „hódol” az „iskolai divat” híveinek legtöbbször. Az egyformaságot — egyöntetűséget ezzel törik meg. Annyira erős ez a divatigény, hogy már jogként is megfogalmazódik: „Az ing, amit az egyenruha alá veszek, nem mindig kék, s ezért már szólítottak meg tanárok, de én úgy gondolom, hogy ehhez nem sok közük van.” (16 éves lány, e. l.)

A szemlélődő leginkább ezekre figyelhet, annál is inkább, mert általában kiegészítő ruhadarabok, tárgyak viselésével is társul, és bár a harmadik viszonyulási formát gyakorló tanulók kevesebben vannak, mint a másodikhoz sorolhatók, de azért mégis elég sokan ah-

hoz, hogy leginkább ők érvényesülhessenek, ők legyenek a „hangadók”, s éppen egyenruha-viselési módjukban is megfogalmazva, „egyéniségek”. Értékelnek, rangsorolnak, ítélkeznek, egyes ruhadarabok viselését megmagyarázzák: „Gyakori viseletem egyenkabát—farmer, mert a kettő nagyon jól egybevig.” (17 éves fiú, i. l.) „Kiegészítésképpen a suliban kötött pulcsikat és szvettereket hordok, mivel jó melegek. Egyening alatt nem hordok semmit, nem szeretem, ha ing alá garbót vagy valamilyen cuccot hordanak, szerintem ízléstelen. Egyenruhához farmernadrágot hordok, táskát is olyant, amelyen nincsenek reklámszövegek — legtöbbször feketét”. (18 éves lány, e. l.)

Az egyéniesség jele a saját ízlés szerint mindennek az átformálása: „A kabát belső felén, bal oldalt varrtam egy fület, hogy a zsebóráim láncát rögzítsem.” (17 éves fiú, e. l.) „Igen, az egyenruhából varrtam be, vagyis leszűkítettem az alsó szárát. Egy mellényt szoktam viselni a kabát alatt, és néha teszek tinédzsernyakkendőt is.” (16 éves fiú, e. l.)

De egyéniességjegy az is, ahogy önmaga és az egyenruha viszonyáról gondolkodik a tanuló: „A suliba egyenruhát veszek. A karszámom föl van varrva. Nem hordok nyakláncot, sem nyakkendőt. A nyakkendőt utálok, ugyanis az így is nagyon komor és szigorú suliban a helyzetet, a közérzetemet csak feszíti, komorítja, és aztán nekem is talál, mert a nyakkendő komolyabbá tesz, én pedig nagyon komolytalan vagyok. Egyedüli dolog, amivel feltűnést keltek a suliban az az egyenkabátom, ugyanis nagy egy kicsit. A belső zsebemben egy jegyzetfüzet van, de az kívülről nem észlelhető. Az ellenőrzőm (ha velem van) a notesz mellett talál helyet. De van olyan eset is, amikor annyi minden van a zsebemben, hogy az ószert felcsaphatnám a suliban.” (15 éves fiú, e. l.)

Mindabban, amit divatos öltözködésként emlegettünk, benne van az is, amit már kiemeltünk: „egyszerűen, nem kihívóan” — s mégis eredetien viselni az egyenruhát. Amely, igaz, ezáltal már nem lesz „szabályszerű”, hanem szabályszegő — de ugyanakkor egy egyetemes ifjúsági öltözködés részévé válik, nincs megkettőződés. És a vele „elkövetett” kreatív alakítási tevékenység legfontosabb funkcióinak egyike, hogy megszünteti az idegenséget. Igaz, nem viselnek virágot a lányok hajszalag helyett a hajukban, de a virág nélkül is a saját „bőrükre”, egyéniességükre szabott—alakított ruhában sokkal vidámabban és nagyobb munkakedvvel jelennek meg „munkahelyükön”.

Gagy József

DIVATSZOCIOLÓGIA ÉS NYELVTUDOMÁNY

Bizarr ötletnek tűnhet a divatot és a nyelvet vizsgáló, két egymástól oly távoli tudomány együtt emlegetése, annál is inkább, mert a divat felszínes megközelítése kizárja a tudományosság lehetőségét, következésképpen a tudományközi kapcsolatok lehetőségét is. De a divat immár szinte egy évszázada tudományos vizsgálat tárgya, és mint minden tudomány, a divat tudománya is hasznosítja számos más tudományág eredményeit.

Köztudott, hogy a XX. század tudományos gondolkozása nagyon sokat köszönhet a nyelvtudomány fejlődésének. A nyelvészeti kutatások során született és sikerrel alkalmazott strukturalizmus például néhány évtizeddel ezelőtt még olyan vizsgálati módszer volt, amelynek alkalmazása elől úgyszólván egyetlen tudományág sem zárkózhatott el. Természetes tehát, hogy egy viszonylag fiatal tudományág, a divatszociológia is értékesíteni próbálja a nyelvtudomány eredményeit.

A nyelvtudományi kategóriáknak és módszereknek a divatszociológiában való felhasználásával foglalkozik többek között a Divatszociológia című tanulmánygyűjtemény. Már a szerzők névsora is sokat mond a nyelvtudományi gyökereket keresőnek: Edward Sapir és Roland Barthes, a XX. század két nagyhírű tudósa is szerepel a kötetben. De nemcsak a nyelvészek keresik a divat és a nyelv közti analógiát. Marshall Sahlins az amerikai öltözködési rendszerről szóló írását szinte teljes egészében nyelvtudományi analógiákra építi.

A XX. századi nyelvtudomány legtöbbet emlegetett szakembere, Saussure, két aspektusból vizsgálta az emberi nyelvet: a langue ('nyelv') és a parole ('beszéd') aspektusából. A langue a nyelvre mint az egyes embertől független társadalmi intézményre utal, egy olyan normatív készletre, amelyből az egyén tetszése szerint választja ki azt, ahogyan beszél, (parole), egy virtuális rendszerre, amely csak a parole—ban, csak a parole által aktualizálódik. A parole egyéni aktus, „a nyelvfunkció aktualizált megnyilvánulása”, a langage ('nyelvezet') pedig az az általános kategória, amely magába foglalja a langue—ot és a parole—t.

Az öltözködés története és szociológiája (Metodológiai megjegyzések) című tanulmányában Roland Barthes a Saussure-i kategóriáknak a divatszociológiában való felhasználását ajánlja, bebizonyítva, hogy e kategóriák analógiájára építkezve nagyon jól érvényesíthető a szociológiai nézőpont az öltözködés vizsgálatában. „Gyümölcsözőnek tűnik, ha az öltözködés világában, analóg módon, megkülönböztetünk egy, lényegét tekintve az egyéntől független társadalmi természetű intézményes realitást, mely az öltöztetést kiválasztó egyén számára rendszerezett és normatív készletet kínál: nevezzük ezt a saussure—i langue—nak megfelelő realitást viseletnek (costume); és különválasztjuk ettől azt az individuális realitást, ami az „öltözködés” tulajdonképpeni aktusára utal, amelyen keresztül az egyén saját magára vonatkoztatja a viselet általános intézményét: e másik realitásnak, mely a saussure—i parole—nak feleltethető meg, az öltözet (habillement) elnevezést javasoljuk. A viselet és öltözet alkotják együtt azt a mindent átfogó együttest, melynek jelölésére a továbbiakban az öltözködés (vêtement) terminusát használjuk”.

Természetesen óvakodni kell az analógia túlzott erőltetésétől. Csakis a két szint funkcionális szembeállítására bírhat metodológiai érvénnyel. Erre enged következtetni egy helyen éppen Trubeckoj, aki párhuzamot von a fonetikának, a fonológiának és az öltözködés leírásának feladatai között. A viselet/öltözet oppozíciója egyébként igen jól hasznosítható a szociológiai nézőpont számára. Hangsúlyozza a viselet intézményjellegét és különválasztja ezt az intézményt azoktól a konkrét és egyedi aktusoktól, melyeken keresztül, úgymond, megvalósul — mindezzel ráirányítja a figyelmet a viselet társadalmi alkotóelemeinek kutatására, különválasztására, korcsoportok, nemek, osztályok, kulturális szintek, lakóhelyek szerinti tagozódásra. Az öltözzel pedig mint empirikus ténnyel, fenomenológiai megközelítésben foglalkozik: a viselt ruha rendetlensége, piszkossága például az öltözet jelenségkörébe tartozik, kivéve, ha a rendetlenség és a piszkosság szándékos jel (mint például a jelmeznél), melynek szociológiai jelentése lehet.

Az öltözet tényei annak az egyéni viselkedésnek a során jönnek létre, amikor az egyes ember jól vagy rosszul magáévá teszi a csoportja által számára felkínált viseletet. E tényeknek lehet morfológiai, pszichológiai vagy a körülményekre utaló jelentősége, szociológiai azonban nem.

„A viselet tényei képezik a történeti és szociológiai vizsgálódás tulajdonképpeni tárgyát”. (Divatszociológia I. 112.)

A saussure—i kategóriák analógiáját hasznosítja Marshall Sahlins tanulmánya is (Megjegyzések az amerikai öltözködési rendszerről), de ennél látványosabban alkalmazza

a Roman Jakobson megfogalmazta bináris oppozíciók elméletét. Ennek az elméletnek az a lényege, hogy a világ bármely nyelvének beszédhangjai egy elv szerint írhatók le; 12 szembenállást állapított meg — ezekből tevődik össze a világ minden nyelvének hangrendszere. Véges számú jegyek kombinációjára vezeti vissza a legbonyolultabb hangjelenségeket is; egyetemes elemzési módszert dolgoz ki. A nyelvészetben különösen a generatív grammatika tudta hasznosítani Jakobson elméletét.

Marshall Sahlins az amerikai öltözködésben kifejeződő funkciókat olyan ágrajz formájában vázolja, amely kísértetiesen emlékeztet a generatív grammatika ágrajzaira.

A szerző szerint „érvényesül az analógia elve a szertartás—munka oppozíciójának mentén, bárhol jelenjen is meg ez a rendszerben. Bármely oppozíció kifejezésmódja megfelel bármely másikénak, úgyhogy bármely két osztály kitüntetett (szertartásos) öltözete hasonlít egymáshoz abban, hogy analóg módon válik el ugyanannak az osztálynak a jelölésén (munkára utaló) öltözetétől. (Divatszociológia I. 162—163.)

A bináris oppozíció olyan listájával is találkozunk ebben a tanulmányban, amihez hasonlót legelőször Jakobson állított fel. Érdemes felfigyelni a szerző fogalmazására: „...il-lusztráljuk azt, miszerint a szövetek jelentéstartalma jelentéshordozók bináris ellentétéből fejlődött ki. Szemantikai szempontból a szövet számos objektív ellentétpárt hordozhat...., melyek közül egyszerre több tartozik bármely anyaghoz. Íme az „objektív ellentétpárok” listája:

<i>fakó</i>	<i>csillogó</i>
<i>érdes</i>	<i>sima</i>
<i>szemcsés</i>	<i>csúszós</i>
<i>durva</i>	<i>finom</i>
<i>vastag</i>	<i>vékony</i>
<i>nehéz</i>	<i>könnyű</i>
<i>tömör</i>	<i>laza</i>
<i>szűrős</i>	<i>bolyhos</i>
<i>habos</i>	<i>petyhüdt</i>
<i>merev</i>	<i>rugalmas</i>
<i>kemény</i>	<i>puha</i>
<i>rideg</i>	<i>süppedő</i>
<i>meleg</i>	<i>hűvös</i>

A továbbiakban megállapítja: „Előfeltevésünk, hogy ezek az objektív különbségek azonnal észrevehetőek és társadalmi jelentést hordoznak. Bármely szövetdarab többféle szövettulajdonság kombinációja. Minthogy minden szövetminőség valamilyen jelentést hordoz, objektív ellentétpárjával szembeállítva a szövet mindig tudomásunkra hoz egy mellérendelt állításhalmazt, amely életkorra, nemre, tevékenységre, osztályra, időre, helyre és a kulturális rend egyéb dimenzióira vonatkozik.” (Divatszociológia I. 167.)

Mindössze két alapvető nyelvészeti analógiára szorított vázlatos gondolatmenetünk, de talán ez is elégséges annak bizonyítására, hogy a divatszociológiának sikerült interdiszciplináris kapcsolatot teremtenie a nyelvtudománnyal is, és ez, mint említettük, a divattal foglalkozó tudományágak, így a divatszociológia életképességét bizonyítja.

Túros Endre

A „MŰKÖDŐ” VISELET: TÁRGY ÉS JEL

A viseleteknek a leírásokon túllépő vizsgálata lehetetlen anélkül, hogy meg ne fogalmazzunk a kérdést: milyen szerepet tölt be egy viseletfajta egy közösség életében, hogyan használjuk tárgyként — és jelként a viseletet? Másképpen feltéve a kérdést: mi a viselet, a viseletelemek funkciója (funkciói), milyen a funkciók struktúrája, a funkciók működési módja?

Számos kutató kereste erre a kérdésre a választ. Közéjük sorolható Pjotr Bogatirjov is, aki a konkrét anyagvizsgálatban és az általános törvényszerűségek megfogalmazásában mindmáig példamutató, alapvető munkát végzett.

Bogatirjov az 1930—as években Morva—Szlovákiának (Csehszlovákia középső része) népviseletét vizsgálta, s ennek a funkcióit írta le. Pontosabban: az öltözködés természetéről, belső összefüggéseiről és különböző funkcióiról alkotott meglátásait. Ugyanakkor általános elméleti problémákat fogalmazott meg az öltözködés funkcionális szerepével kapcsolatban.

Felfogása szerint az egyes öltözetek által betölthető funkciók között rendszerszerű összefüggés áll fenn, az öltözködés funkciórendszerén belül pedig mindig megvalósul egy vagy esetleg több domináns funkció. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a népviseletben járó falusi emberek számára öltöztetik egyszerre több funkciót tölt be, de a használatáról való vélekedés, a megnevezés szempontjából is egy—vagy legfeljebb kettő—három — funkció válik ki és uralja a többit. (Például a mindennapi viselet funkciói: gyakorlati/megvédi a hidegtől, alkalmas a különböző munkák elvégzésére stb./, társadalmi státus vagy osztály jelzése, esztétikai, regionális jelzés/eticitás jelzése/. Ezek közül nyilvánvalóan a gyakorlati funkció a domináns.)

A népviseletet vizsgálva Bogatirjov három domináns funkciót — s így három népviselet—formát — különít el: mindennapit, ünnepit (szertartásosat) és rituálisat. Ezek a népviseletformák nem különülnek el nagyon egymástól. Vannak olyan viseletelemek, melyek általánosnak mondhatók, mindháromban megtalálhatók; más elemekben az egy funkcióban való létezés, s így az egyediesítés jellemző. A lényeges vonás a viselőknél a viseletelemekhez való viszonyulása — ennek megváltozása okozza a funkcióváltást is.

A változások, átalakulások folyamán a ruhaegyüttesek egyes alkotóelemeinek használata fokozottan kötelezővé vagy ellenkezőleg, lényegtelenné válhat. Például egy mindennapi viselet sohasem kötelező érvényű valamennyi lány számára. Amikor azonban ünnepi viseletté válik, egyben kötelező lesz az adott területen lakó összes lány számára. Hasonlóképpen, lehet, hogy nem kötelező a női ünnepi viselet valamennyi darabját hiánytalanul felvenni, de amikor ebből egy rituális, menyasszonyi ruhaegyüttes lesz, akkor igen.

Vannak olyan esetek is, amikor a mindennapi viselet egyes kötelezően viselt darabjai eltűnnek, amikor az illető ruha ünnepi viseletté válik. Bogatirjov megállapítása szerint, miközben a mindennapi viselet ünnepi viseletté, az ünnepi viselet szertartásos (csak kivételes ünnepnapokon felvett) viseletté, majd rituális (vőlegényi, menyasszonyi stb.) viseletté alakul át, bizonyos funkciói fokozatosan elhalványodnak, s eközben hangsúlyosabbá válnak más, addig másodrendű funkciók. Új funkciók is megjelenhetnek.

Külön tárgyalja Bogatirjov azt a funkciót, amely a népviselet ruhadarabjainak egy sajátos felhasználásában, például orvoslásban, bájolásban, rítusokban való részvételben valósul meg. Ez a viselet mágikus funkciója.

A megfigyelések szerint egy esküvői kalapnak, női alsóneműnek, vagy például — ez a városi környezetben is jelentkezik — a gyemekruha—hímzéseknek lehet ilyen funkciójuk. Ez utóbbiakat piros fonalból készítették (vagy azt is keverték bele), hogy a látogatók nehegy megrontsák (szemmel megverjék) a kisgyereket. A funkcióból kiindulva számos olyan adat—együttes magyarázata válik lehetővé, amelyek belső összefüggései eddig rejtve maradtak. Ilyen például, hogy

miért is tüntek el egyes viseletek

sokkal gyorsabban az orosz parasztok körében, mint Morva—Szlovákiában. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a morva parasztok sokkal szorosabban kötődnek a városhoz, mint orosz társaik, a viseletbeli konzervativizmus Morvaországban érthetetlennek tűnik.

A XVIII. században az orosz falu várostól való függetlensége gazdasági alapokra támaszkodott: összehasonlíthatatlanul gazdagabbak voltak a falvak akkor, mint egy évszázaddal később. A városok pedig nemcsak gazdaságilag, de kulturálisan sem rendelkeztek még azzal a túlsúllyal, amivel befolyásuk alá tudták volna vonni a falvakat. Mindezekon túl még az is elmondható, hogy a parasztokat a földesuraktól elválasztó kulturális különbség ebben az időszakban olyan nagy volt, mintha két teljesen különböző felépítésű nemzeti kultúra állt volna szemben egymással. A XVIII. században az orosz paraszti öltözetnek az osztály— és nemzeti identitással összekapcsolódó funkciói szoros egységet alkottak. A XIX. században azonban a falu és a város közötti „nemzeti” különbség már nem ilyen evidens (talán annak a következtében, hogy a városban ekkorra túlsúlyba jut a kispolgárság és a munkásság, amely kulturálisan közelebb áll a parasztsághoz, mint az arisztokrácia), s ezáltal meggyengült a paraszti viselet „nemzeti” funkciója, megnyílt az út a paraszti és városi viselet egységesülése előtt. A státuskülönbségek más formában fejeződtek ki, nem az öltözet világában. Az öltözet inkább a közeledést, semmint a távolodást mutatta.

Morva—Szlovákiában a népviselet a XVIII. és XIX. században nemzeti viselet volt, még hozzá egyre erősödő jelleggel. A népviselet volt az egyik szimbóluma annak, hogy a morva—szlovák paraszt szemben áll az elnémetesedett városokkal, az elnémetesedett földesurakkal. Ez magyarázza azt, hogy ilyen gazdag formában tudott napjainkig fennmaradni, amiben egyébként a XIX. századi városi és falusi értelmiségnek a nemzeti fennmaradásért folytatott harca is segítségére volt. A falusiak a várossal és annak elnémetesedett lakosságával szemben viseletükre, mint státusuk (parasztságuk) és nemzetiségük szimbólumára támaszkodhattak. Bogatirjov munkájában külön fejezet

az öltözet mint jel.

Felismerése szerint az élet különböző aspektusaiban a társadalomban az öltözet tárgyként és jelként egyszerre van jelen. Igen ritka eset, amikor a ruha csak jel. Még a papírból készült színházi maskara is betölti a színész testének eltakarásával kapcsolatos gyakorlati funkciót. Az is ritka, amikor a ruha pusztán csak tárgy, amikor csak praktikus vagy bizonyos mértékig esztétikai funkciói vannak.

A funkciók többsége egyszerre épül a ruha tárgyi mivoltára és az élet különböző állapotaira utaló szimbolizáló szerepére. Az a tény, hogy a ruha költséges anyagból készül, nem pusztán a ruha tárgyiaságával, hanem a viselő státusával is összefügg.

A különböző viseletek társadalmi funkcióját csak akkor érthetjük meg, ha ugyanúgy megtanuljuk jelként olvasni őket, mint ahogy nyelveken írni—olvasni tanulunk. Ahogy az autózvezetők megtanulják a közlekedési jelek értelmezését vagy a katonák a rangjelzések megkülönböztetését, minden adott közösségben az ott élők megtanulnak különbséget tenni az öltözködési jelek között, például hajadon és férjes asszony között.

A regionális megkülönböztetésekre utaló funkció célja pedig az, hogy kellőképpen megkülönböztethető legyen a szomszédos vidékek öltözködésétől, még ha az szebb vagy praktikusabb is, mint az illető közösségé, vidéké.

Mint említettük, minden viseletnek számos funkciója van, és sokszor viselőjének szándékától teljesen függetlenül a ruha árulkodik annak társadalmi pozíciójáról, műveltségéről, izléséről.

Az öltözködés, akárcsak a nyelv, nemcsak viselőjének gyakorlati szükségleteit és személyes izlését elégíti ki, hanem annak környezetével is kapcsolatban áll, megfelel a környezet normáinak. Viseletükben az emberek éppúgy alkalmazkodnak környezetükhöz, mint nyelvhasználatukban. A múlt idővel, az élet más területeinek változásával együtt

a viselet is változik.

A funkció, a ruha viselőinek a ruhához való viszonyulása is átalakul. A viseleti átalakulások az egész életstruktúra változásán belül mennek végbe, s ezek során nincs szükség a viselet összes korábbi funkciójának megőrzésére, egyesek helyét újak foglalják el.

Minthogy a viseleti rendszer a maga funkcióival csak egy része az élet általános struktúrájának, amely olyan dolgokon alapul, mint a világmép, gazdasági rendszer stb., nem lehetséges e struktúra egy részét változatlanul fenntartani, amikor annak többi részében alapvető változások mennek végbe. Ezért nincs sok értelme egy régi viselet megőrzésén fáradozni, amikor az élet általános struktúrájával ez már nem egyeztethető össze.

Van azonban egy olyan funkció, amelyre különösen az előbb felvillantott gondolatok kapcsán kell figyelniünk. Ez pedig az öltözködés sajátos funkciója, az úgynevezett általános funkció. Ez különbözik a funkciórendszerben levő különböző funkciók összegétől. A parasztok ezt a funkciót gyakran úgy nevezik meg, hogy a „mi viseletünk” — ami utal ugyan a regionális funkcióra, de ennél többet jelent.

Míg a regionális funkció szerint egy viseletet más régiók viseletéhez viszonyítunk, a „mi viseletünk” esetében mindenekelőtt nem egy ilyen szembeállításról van szó, hanem arról, hogy ez az a viselet, amely mindenféle öltözet közül a legközelebb áll viselőjéhez. Olyan öltözetről is elhangozhat ez a minősítés, amelynek egyáltalán nincs is regionális vagy nemzeti funkciója. Olyan helyeken is érvényesül ez az általános funkció, ahol egy nemzet szinte teljesen a szomszédos nemzetekével megegyező ruhákban jár. „A mi viseletünknek” még csak társadalmi pozícióra sem kell feltétlenül utalnia. Másrészt viszont nyilvánvaló, hogy a „mi viseletünk” általános funkcióival bíró struktúrában részelemként jelen vannak a regionális és osztálymeghatározó funkciók is.

Amikor a „mi viseletünk” fogalmát vizsgáljuk, megfigyelhetjük, hogy ehhez igen erős emocionális tartalom kapcsolódik. A „mi viseletünk” ugyanolyan közel áll a közösség minden egyes tagjához, mint amennyire maga a közösség közel áll hozzá. Ez a kötődés még napjainkban is sok helyen változatlanul erős. A különböző közösségek vitái alkalmával, amikor arra kerül a sor, hogy a másik közösséget valamilyen formában sérteggessék, nevetőségessé tegyék, legtöbbször az illető közösség jeleit, szimbólumait veszik célba, mint példá-

ul a viseletet, a dialektust stb., ami ezután a sértett csoportot a jelek megvédésére készíti. Mindez azt mutatja, hogy a „mi viseletünk” emocionális töltöttsége nehezen vezethető le pusztán a viselet funkcióinak struktúrájából. Így tulajdonképpen azt kell mondanunk, hogy a „mi viseletünk” valójában a funkciók struktúrájának általános funkciója, plusz az az érzelmi színezet, ami az öltözetnek az illető közösséghez való közelségéből ered.

Gagy József

„NEKED IS ILYEN LEGYEN. MERT MÁSNAK IS ILYEN VAN!”

Az óvodásköpeny zsebéből kissé gyűrött, hosszúkás papírszelet kerül elő s a családtagok körében kézzel kézre jár:

„Kedves Szülő!

198... június...—én tartjuk évváró ünnepélyünket, amire

kér-

jük E—t népviseletbe öltöztetni, mert mindenki abban fog

szerepelni.

(aláírás)...”

Egy percig sem vitás, hogy a kérésnek eleget tesznek, elvégre még van jó másfél hónap a kitűzött időpontig, addig el lehet készíttetni. Inkább a küldeményhez fűzött kommentár az érdekes. A legelső reakció most is a szokásos „Már megint kell valami...”, de élét tompítja egy másik: „Meg kell csinálni, az ...—ék leánykájának is ilyen van, minden vasárnap abban jár, s milyen mutatós...”

A ruha tehát elkészül, kettős készítésre: egyfelől „fent”—ről fogalmazódik meg az igény (az óvoda mint intézmény szándékának érvényesülése), másfelől azok igénye is közrejátszik, akik el fogják készíttetni, és akiknek az életvitelében ez a ruha öltözetként szerepel majd. Ugyanaz a ruha az intézmény szemében a hagyomány, az értékek megbecsülésének kifejezése, míg a család szemében elsősorban egy rendkívüli ruhadarab, és mint ilyen, az ünnepi viselkedés tartozéka. Maga a ruhadarab pedig jól példázza, hogy mind a két oldalon elképzelésről van szó, tehát meggondolták, hogy ez legyen és ne más egyéb. Egy óvodáskorú kislányra illő népviselet valóságos miniatűr: minden megvan rajta, aminek egy felnőttnek való ruhán kell lennie, a kidolgozás aprólékos, tökéletes, ára és kivitelezése miatt inkább vitrinbe kívánczok, mint az utcára. Szinte hirdeti, hogy olyan elképzelés, cél jegyében született, amely jóval túlmutat a tényleges használaton. Tehát a „fent” és a „lent” szemszögéből nézve más és más jelentése van. Ha pedig ez így van, akkor jogos az a kérdésfeltevés is, hogy a mai ünnepi vagy köznapi öltözeteinkben jelentkező népies darabok, részelemek szintén túlmutatnak önmagukon? Azok is több mindent jelenthetnek? S ha igen, akkor milyen jelentéseik lehetnek? A továbbiakban néhány ilyen jelentést szeretnék számbavenni. Előljáróban le kell szögezmem, hogy amikor népi öltözetről, népi öltözetkultúráról beszélek, akkor az európai paraszttársadalom kultúrájára, és ezen belül öltözködési kultúrájára gondolok. (Ma már egyre többen értenek egyebet a népi kultúra kifejezésén.) Ennek az öltözködési kultúrának a konkrét tárgyak (ruhadarabok, anyagok, szabásminták, díszítőelemek, díszítési eljárások stb.) mellett van egy „láthatatlan” oldala is, ami csak az öltözetről, az öltözésről való tudás/felfogás vizsgálatán át közelíthető meg.

Az öltözködés látható oldala

Nem kell feltétlenül tetőtől talpig népviseletbe öltöznünk ahhoz, hogy szűkebb vagy tágabb környezetünk tudtára adjuk a népi öltözet iránti rokonszenvünket. Elárulhatjuk ezt például csak annyival, hogy valamelyik ruhadarabunkat háziszőttes vagy azt utánozó anyagból készítettjük, a szabásmintákban a népi ruhákra jellemző megoldásokat követjük, hímzés vagy más egyéb formájában a népművészet díszítőelemeit visszük fel a ruhára, vagy olyan öltözetdarabokat viselünk, amelyek részben vagy egészében a népi öltözködési kultúra termékei, vagy pedig sorozatgyártásban annak előírásai alapján készültek. Ezek a darabok többnyire a személyes öltözet szféráján belül maradnak, viselőjét jellemzik, értelmezik. A személyes szférán belül maradvá természetesen több mindent jelenthetnek. Mivel beszerzésük és kivitelezésük tartalmaz egyféle „extra”, rendkívüli mozzanatot, jelenthetik például azt, hogy viselőjük jó anyagi helyzetben van, vagy — ezzel összefüggésben — azt, hogy az illető lépést tart a divattal (ha éppen divat a népies cucc). Jelenthet azonban különcködést, sznobizmust és ezzel egyidőben egyfajta társadalmi státust is. Túl a divat vadhajtásain (vagy inkább azon innen) jelenthet jó ízlést, választékosságot, általában: önmagunknak az öltözet révén való kreatív „megfogalmazását”. E sokféle jelentésben közös az, hogy mindenik a ruhadarab viselőjére irányul, és csakis rá.

A felsoroltak mellett van egy másik jelentéscsoport is, amelyet bizonyos helyzetekben ugyanezek a ruhadarabok felvehetnek. Példaként a mai falusi ünnepi viseleteket hozhatnám fel. Ezek a ruhák már a közösséghez való tartozást is kifejezik. Van bennük személyes elem is, hangsúlyozzák, hogy saját ruháról van szó: személyes tulajdon, testre szabott, a ruha múltja az egyén életútjához kötődik, legtöbb esetben „házi” készítmény stb. E személyes jegyek mellett azonban a viselet gesztusában az „én ide tartozom” jelentése is benne van. Ez a jelenség a befele forduló képvisélet.

Amikor ugyanezek a ruhadarabok színpadon, tévében, tudományos kiadványban, reprezentatív találkozón, protokolláris rendezvényeken jelennek meg, ismét más jelentést hordoznak: eltűnik belőlük a személyes mozzanat. Adott helyzetben bárki viselheti ezeket a ruhákat, ettől a személycserétől nem változik meg a ruha jelentése. Ez már nem „saját” ruha, ez már kellék. De nem saját ruha a fényképfelvételen sem, még ha viselője maga készítette is: az öltözet ebben a helyzetben mintegy „elválik” viselőjétől, nem rá utal többé, hanem a mögötte álló, vagy mögéje képzelt közösségre, amely ezt a típusú ruhát szokta viselni. Ebből adódik, hogy ezek a ruhák rendszerint kompilációk: minden, ami értékes — vagy legalábbis értékesnek tűnik — rajtuk van. Működésüket — az előbbi jelentéscsoporttal szemben — a kifelé forduló képvisélet szókapcsolattal írhatjuk körül.

Egy—egy öltözetdarab egyidőben több környezethez is tartozhat, következésképpen többféle jelentés rendelődhet hozzá. Amikor a népviseletbe öltözött falusi házaspár a fényképezőgép lenszéje elé áll, nyilván eszébe sem jut, hogy a tudományos szöveget illusztráló fényképen a saját ruházatuk jelképként fog működni. (Lásd „vegytisza” példának az Igaz Szó évkönyvének fényképanyagát!) Ők magától értetődő természetességgel vették magukra azt az öltözetet, ami számunkra a személyes, intim szféra tartozéka, és semmi más. Ugyanúgy jelképként minősülnek a turista szemében a falusi vasárnap délutánok ruhadarabjai. Nincs olyan népi öltözetdarab, ami manapság csak a népi öltözőskultúra rendszerén belül létezne. Mindenik valamilyen módon időnként belekerül egy számára idegen környezetbe, és akkor óhatatlanul olyan jelentésekkel ruházódik fel, amilyenekkel a falu társadalmában sosem rendelkezett. A továbbélés, a funkcióváltás kapcsán ugyan

megmaradásról szoktunk beszélni, de valójában a változatlanak tetsző darabok teljesen másként működnek, mint ahogy azt magunkkal elhithetni próbáljuk. Vajon nem vinne—e közelebb égető kérdéseink megoldásához, ha az „ezt a szerepet kell betöltenie” imperatívuszát a „vajon milyen szerepet tölt be?” kérdésre felsorakoztatható válaszkísérlettel helyettesítünk be? A kevésbé látható oldal továbbélésének formája is amellet szól, hogy e változások számbavétele tűnik eredményesebb útnak ahhoz, hogy a népi kultúra napjainkban betöltött funkciójáról érdemlegeset tudjunk mondani.

Az öltözködés láthatatlan oldala

Nagyon sok oral—history típusú felvételt kellene készítenünk ahhoz, hogy fogalmat alkot-hassunk az öltözetnek és az öltözésnek a népi kultúrában elfoglalt helyéről. Ez a láthatatlan tudás a felgyorsított életformaváltásban egyre gyakrabban sűrűsödik magvas kijelentésekbe, tételekbe. Napjainkban is, de még több példát hozhatnánk fel a hetvenes évek első feléből: szülő és gyerek közt végeláthatatlan viták tárgya volt az öltözködés mód-ja. Az újjal (a mással) szembekerülve a népi öltözködési kultúra egyes elemei jobban ki-hangsúlyozódnak, ezekre hárul az a szerep, hogy egy rendszer képviselőiként „megvívják a harcot” a más—sal. Minden ilyen „előretolt”, és kimondható tétellel sűrítődött kultúre-lem jelképpé is válik egyben. Ilyenkor tehát a gyermek öltözködési vágyaival, terveivel tulajdonképpen nem a szülői akarat áll szemben, hanem egy szentenciaszerű kijelentés képében egy egész tudáskészlet. Példaként csak néhányat sorolnék fel közülük: „Neked is legyen ilyen, mert másnak is ilyen van!” „Ne akarj különb lenni mint más!”, „Mutató, de semmit se tart!”, „A ruhanemű legyen tartós, erős, meleg, legyen meg neki a formája!”, „Ilyen való neked!”, „Az nem neked való!”, „Nem kell cicomázott!”, „Ez túl cigányos!”, „Olyan vegyél, ami tart!”, „Ne divatoskodj!”, „Nem kell annyit cserélgetni!”, „Öltözz fel rendesen!”, „Ez nem reád való, hanem egy városi huligánra!” (A szövegeket tizedik osztá-lyos tanulóktól hallottam, kötetlen beszélgetés során).

A felsorolt szövegek nyilván csak egy kis részterületre, a ruhaszerzés megítélésére vonatkoznak. Ehhez hasonló szövegeket nagy számban lehetne gyűjteni a ruhanemű kiné-zéséről (a színektől a szabásminta megválasztásáig), a viselés módozatairól, az öltözködésre szánt idő— és pénzmennyiséggel kapcsolatos elvekről, a ruházatnak tulajdonított funkci-ókról. Ezek a kijelentések sokkal inkább „élőek”, mint a múzeumi tárgyként összegyűjtött ruhadarabok, mert sokkal több információt nyújtanak magáról a használatról, az öltözet-elemek működésének gesztusáról. Azonban nem fejthetők meg könnyen, és ennek két oka is van. Elsősorban az, hogy rengeteg utalást tartalmaznak. A legtöbb szónak, kijelentésnek (például: „Ez neked való... Legyen meg a formája”... stb.) olyan jelentésbeli holdudvara van, ami csak az illető közösség tagjai számára és a közösség kultúrájának működését jól ismerő kutató számára érthető. Tehát ha ilyen kijelentéseket akarunk megfejteni, sokra van belőlük szükségünk, hogy a mögöttük álló világot rekonstruálhassuk. Akadályozza ezeknek a szövegeknek az értelmezését az is, hogy a paraszti öltözködési kultúra egyre gyakrabban kerül szembe más öltözködési kultúrával. Következésképpen a már idézett kijelentések egyre gyakrabban hangzanak el, s így lassan egy pótjelentéssel is felruházód-nak: már nemcsak utalnak a mögöttük álló rendszerre, hanem ellátják annak védelmét is. Az öltözés magyarázata, értelmezése az idegen környezetek kereszttüzében sztereotíp ki-jelentésekből álló öltözködési ideológiává formálódik. Az a helyzet áll elő, hogy az össze-gyűjthető kijelentések egyre kevesebbet mondanak a mögöttük álló öltözködési kultúráról,

és egyre többet annak a máséhoz való viszonyáról. Kialakult egy tükörcép: a népi öltözködési kultúra jegyeit abban is kereshetjük, ahogyan az a nem népi öltözködésről nyilatkozik. Sokféle szöveget gyűjthetünk a „városi öltözetről”, a „gyári” termékekről stb. Ahogyan a népi öltözködési kultúra egyre inkább ellentétekben és a máséhoz való viszonyában fogalmazza meg önmagát, olyan mértékben alakul át belső szerkezete is: a megfogalmazások sztereotipizálásával egyidőben maga az öltözet és az öltözés gesztusa szemiotizálódik (jel-szerűségre tesz szert) és ritualizálódik. A természetes, magától értetődő öltözködési gesztus — a más változathoz való viszonyában — valamilyen jelentéssel ruházódik fel. Egy szabásminta, egy anyagtípus, egy viseleti megoldás, egy színváltozat, egy öltözködésről való véleménymondás — bármilyen természetesen is teszik ezt —, menthetetlenül jel értékűvé válik. Olyasvalamivé, ami rámutat viselőjére és elhelyezi/értelmezi őt, egy öltözködési kultúra reprezentánsának kiáltja ki.

Ez a változás nyilvánvalóan hosszú folyamat. Akik belekerülnek, gyakran észre sem veszik, hogy öltözködési gesztusaik, mint egy öltözködési kultúra elemei, idegen környezetbe kerültek, és más jelentésekkel ruházódtak fel. Amikor észreveszik, akkor igyekeznek szabadulni az „áruló” jelektől, vagy éppen ellenkezőleg, vállalják a jelentéstoöbbleteket és tudatosan rájátszanak erre a változásra (például: külföldi utazásra viszik a székelyharisnyát). A folyamatnak sok ága—boga és stádiuma van térben és időben egyaránt. Hogy egy személy, közösség, tájegység éppen melyik változatot képviseli, az a számunkra adódó idegen környezetek „támadásainak” erősségétől és gyakorlatiságától függ. Nem vitás, hogy ez a folyamat még sokáig fog tartani, és az sem, hogy a népi öltözködési kultúra elemei e jelentésváltozások révén beépülnek majd egy kialakuló új öltözködési kultúrába (ma ez a folyamat már elkezdődött). Kár lenne alábecsülnünk ennek a beépülési folyamatnak a jelentőségét és kihasználatlanul hagynunk azt a lehetőséget, hogy számba vegyük az öltözködés „láthatatlan oldalán” tapasztalható változások torz és természetes formáit egyaránt. Az itt elvégezhető értelmezések — a látható oldal pozitívista számbavételével szemben — olyan következtetéseket ígérnek, amelyek magyarázó értékkel bírnak mind a múlt, mind a jövő irányában.

Bíró A. Zoltán.

A LEHETŐ LEGSZEBB RUHÁBAN

(A paraszti öltözet funkcióváltása)

Aki az emberi kultúra működésének valamely aspektusát kívánja vizsgálni, óhatatlanul szembetalálja magát az olyan jelekkel, jelképekkel, amelyek értelmezése nélkül lehetetlenné válik a társadalmi kommunikáció rejtett mechanizmusainak megértése. A kommunikációs folyamatokat ugyanis csak jelek segítségével lehet lebonyolítani, a közösségek működése pedig csakis folyamatos kommunikáció által lehetséges. A jelek természetesen nem önmagukban, a kultúra tág terében szétszórt elemekként élnek, hanem szabályok által irányított rendszerekbe szerveződve töltik be bonyolult szerepüket. Így válhat egy közösség bármely egyszerű tartozéka többlet jelentést tartalmazó jelképpé, jellé, amely az illető közösség mindennapi gyakorlatában jelként funkcionál, megkönnyítve ez-

által az illető közösség normarendszerének zavartalan működését. Ugyanakkor a közösség tagjai számára lehetővé teszi az említett normarendszer megtanulását és alkalmazását.

Az öltözet, mint az emberi kultúra egyik összetevője, ugyancsak rendelkezik többletjelentéssel. Ha az öltözetet funkcionalitása szempontjából vizsgáljuk, két funkcióját különíthetjük el. Az első, amit primer funkciónak neveznék, a védelem (például a hideg ellen), a test eltakarásának szerepe. A második pedig az a bizonyos többletjelentés, ami a ruha konkrét gyakorlati célszerűségén túl szimbolikusan értelmezhető. Ez a másodlagos jelentés annál erőteljesebben működik, minél zártabb és „öntörvényűbb” a közösség, amelyen belül az öltözet elemei szimbólumként funkcionálnak. Ezért ajánlatos ezt az elemzést egy olyan közösségben elvégezni, amely létének egy bizonyos szakaszában viszonylagosan zárt rendszer, meghatározott szabályok által működtetett entitás volt. Ha az illető közösség változását is nyomon követjük, megkísérélhető a szimbólumok jelentésváltozásának értelmezése is.

Ilyen közösség a paraszti társadalom, amelynek viselete — a népviselet — elsődleges szerepén túl bőven „felruházódott” másodlagos jelentéssel. A paraszti társadalmat bizonyos szakaszában viszonylagosan zártnak tekinthetjük, hiszen normarendszere (a munkához való viszony, a közösségi élet szabályai, az egyén helye a közösségben) sajátossá és öntörvényűvé teszik. Ezen a sajátos közösségi szervezetségen belül az öltözet is beletartozik a mindennapi életet szabályozó normarendszerbe. A közösség életében irányított és szándékolt ez a szimbolizáció, egy „belső célzatosság” hozta létre ezt a másodlagos jelentést. Nem mindegy ugyanis, hogy az öltözet bizonyos darabjait vagy egy egész összeállítást ki és mikor visel. Az öltözet utal az életkorra, a nemre, a közösségen belüli hierarchiára, egy különleges állapotra (pl. a menyasszony), az egyén életében bekövetkezett változásra (pl. az asszony kendője, kontya, ruhájának színe), vagy egyazon etnikum területi megoszlására (más—más vidéken, faluban lakók eltérő öltözetlemei: szín, szabás, díszítés). A hétköznapiak, az ünnepnapok és a különleges alkalmak is különböző ruhaösszeállítást követelnek, s aki ezeket nem tartja tiszteletben, vét a közösség szabályai ellen: nem megfelelő öltözetével azt jelzi, hogy fittyet hány a rég elfogadott, jól bevált normákra, vagy pedig a közösségből való önkéntes kiválását demonstrálja. Ha valaki például egy lakodalomban hétköznapi, elhasznált munkaruhájában jelenne meg, a közösség nem titkolná döbbenetét és megvetését. A menyasszony is megkeseríthetné egész életét, ha eszébe jutna, hogy fehér ruha helyett tarka szoknyában jelenjék meg a vőlegény oldalán. Egyes helyeken a gyermeklány sem ölthet magára nagylányos hosszú szoknyát, amíg el nem éri a megfelelő életkort, akkor viszont má kötelezően azt kell viselnie.

Az öltözéknek ez a közösségen belüli irányítottsága nem elsősorban az egyén erőszakos beolvasztását célozza (habár számolni kell ezzel a vetülettel is), hanem inkább a közösség tagjainak biztonságérzetét szolgálja. Így mindenki jól betájolhatja magát a közösségben, ugyanakkor a többiek helyét is világosan érzékeli. Saját helyzetének magabiztos uralása nyugalmat, kiegyensúlyozottságot nyújt, nincsenek identitásproblémái. Ha talán nincs is mindig megelégedve ezzel a helyzettel, töprenghet ennek megváltoztatási lehetőségein és módozatain, de magának a helyzetnek a meghatározásával nincsen gondja.

Az öltözet szimbolikus funkciójának van egy olyan megnyilvánulási területe is, ahol a jelentésképződés folyamata nem irányított, nem szándékolt. Egy közösség tagjának találkozási egy másik közösséggel olyan kommunikatív folyamatot indít el, amelyben a létrejött jelentés merőben más, mind a saját közösségen belül. Ebben a helyzetben az egyén öltözete elsősorban a másságra hívja fel a figyelmet, és a ruha az idegen számára annak a bizonyos

közösségnek a szimbólumává válik, ahová tartozik az öltözet viselője. Csakhogy ez a „találkozás” a paraszti társadalmak idején véletlenszerű volt csupán, s a viselt ruhának a találkozásakor kialakult jelentése pedig független az illető közösség belső szervezettségétől, belső szimbolizációjától. Egy másik közösség képviselője az ő számára is a ruhája által vált „képviselővé”, ő is szándékától függetlenül, természetesen viselve saját közösségének normái által megszabott, megszokott öltözékét.

A paraszti társadalom felbomlása és a kommunikációs csatornák hirtelen megszapordása nagyot változtatott a helyzeten. Erre az öntudatlan szimbolizációra ráépült az a fajta jelként működés, amely már szándékoltan a másságot vagy az elkülönülést, még inkább ennek a másságnak a felmutatását célozza. A film, a televízió látóközeibe hozta a távoli népek kultúráját — öltözetét is —, ugyanakkor lehetőséget teremtett arra, hogy mindenki másoknak is megmutassa saját öltözetét. És ez a — nem rossz értelemben vett — magamutogatás természetesen eredményezte azt, hogy megkezdődött a válogatás a kultúra, s benne az öltözet elemei közt. Az öltözet közösségen belüli funkciói háttérbe szorultak, hisz maga a közösség sem működött már eredeti formájában. Normarendszere a megváltozott körülmények között érvényét veszítette, nem csoda tehát, hogy az öltözet is eredeti szimbolikus jelentésétől elszakadva, az önfelmutatás gesztusában változásokat, olykor nem szándékos torzulásokat szenvedett. Így láthatunk például a tévé képernyőjén stilizált parasztbútorok között tetőtől talpig ünnepi ruhába öltözött, népdalokat éneklő, népi varrottast készítő asszonycsoportot, vagy filmhíradóban egy eszményien zöld tisztáson gazdagon díszített ünneplőruhás öreg parasztembert, amint éppen húsvéti tojásokat fest. A „kép” elemeit a szakértők válogatják össze, ők termelik azokat a szimbólumokat, amelyek a közösséget hivatottak képviselni más közösségek előtt. A felhasznált elemek mindig az adott kultúra legreprezentatívabb darabjai, s montázszerűen összerakva végeredményben az adott közösség kultúrájának nem a megmutatását, hanem egy róla alkotott elképzelés forgalmazását szolgálják.

A jelentésnek ez a megfordulása magától értetődően következett a paraszti társadalomban és a kommunikációs lehetőségek terén beállott változásokból. Hisz az csak természetes, hogy magunkat, mint egy (vélt) közösség tagjait, a lehető legszebb „ruhában” akarjuk megmutatni. És mégis van valami zavaró ebben a képben. Nem a ruha zavar, hanem a képből kisejtlő mögöttes szándék, amely megpróbálja elhitetni, hogy a kép összetevői még mindig az eredeti funkciójukban, eredeti jelentésükben működnek, hogy még mindig változatlanul él az a világ, amelynek tartozékai voltak.

Bodó Julianna